

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.2.58>

ДЕОКУПАЦІЯ ТА РЕІНТЕГРАЦІЯ КРИМУ: ВПЛИВ ПРАВОЗАХИСНИХ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Щербанюк О.В.,
*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри процесуального права
ЧНУ ім. Ю. Федьковича.*

Сінькевич О.В.,
*доктор юридичних наук, професор кафедри конституційного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Щербанюк О.В., Сінькевич О.В. Деокупація та реінтеграція Криму: вплив правозахисних неурядових організацій.

У статті розглянуто проблеми, пов'язані із безперервною військовою окупацією Криму, яка призводить до серйозних змін, в т.ч. до занепаду людських прав. Перед державою давно стоїть завдання звільнити окупований Крим та повернути його до України. Стверджується, що деокупація та реінтеграція Криму містить ряд проблем, з якими необхідно розібратись, включно з проблемами правового характеру. На допомогу державі в цьому питанні приходять неурядові правозахисні організації (надалі – правозахисні НУО). На жаль, вчені не звертають великої уваги щодо впливу правозахисних НУО на процес деокупації та реінтеграції Криму. Втім, зважаючи на суспільний запит щодо відновлення територіальної цілісності України і дії владних структур, які націлені на звільнення Криму від російських загарбників, слід розглянути який вклад здійснюють правозахисні НУО у звільнення Кримського півострова.

Зроблено висновок про те, що правозахисні неурядові організації здійснюють вирішальний вплив на рівні з державою Україна в питаннях захисту прав людини, деокупації та подальшої реінтеграції тимчасово окупованого Криму. Вони здійснюють міжнародну адвокацію, документування воєнних злочинів і злочинів проти людяності, моніторинг прав людини в Криму і підтримку та захист постраждалим від репресій. Однак наразі нормативне регулювання впливу правозахисних НУО не вирішене, у зв'язку з чим ми пропонуємо доповнити ст. 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» наступним пунктом: «Правозахисні недержавні організації здійснюють постійний моніторинг дотримання прав людини, надають інформацію у сфері захисту прав людини, здійснюють підтримку та надають захист постраждалим від злочинів на тимчасово окупованих територіях особам. Організації мають право документувати злочини проти людяності та воєнні злочини, що вчинені на тимчасово окупованих територіях й співпрацюють з органами державної влади на основі партнерства».

Ключові слова: неурядові правозахисні організації, Автономна Республіка Крим, деокупація, окупація, реінтеграція, інститут громадянського суспільства, права людини, захист прав особи, захист жертв, збройна агресія, територіальна цілісність.

Shcherbanyuk O.V., Sinkevich O.V. Deoccupation and reintegration of Crimea: the influence of human rights protection non-governmental organizations.

The article discusses the problems associated with the continuous military occupation of Crimea, which leads to serious changes, including to the decline of human rights. The state has long faced the task of liberating the occupied Crimea and returning it to Ukraine. It is argued that the de-occupation and reintegration of Crimea contains a number of problems that need to be dealt with, including problems of a legal nature. Non-governmental human rights organizations (hereinafter referred to as human rights

NGOs) come to the aid of the state in this matter. Unfortunately, scientists do not pay much attention to the influence of human rights NGOs on the process of deoccupation and reintegration of Crimea. However, taking into account the public demand for the restoration of the territorial integrity of Ukraine and the actions of the power structures aimed at the liberation of Crimea from the Russian invaders, it is necessary to consider the contribution of human rights NGOs to the liberation of the Crimean peninsula.

It was concluded that human rights non-governmental organizations exert a decisive influence on the level of the state of Ukraine in matters of human rights protection, de-occupation and further reintegration of the temporarily occupied Crimea. They carry out international advocacy, document war crimes and crimes against humanity, monitor human rights in Crimea and support and protect victims of repression. However, the normative regulation of the influence of human rights NGOs has not been resolved at the moment, in connection with which we propose to supplement Art. 5 of the Law of Ukraine “On Ensuring the Rights and Freedoms of Citizens and the Legal Regime in the Temporarily Occupied Territory of Ukraine” by the following clause: temporarily occupied territories to persons. Organizations have the right to document crimes against humanity and war crimes committed in temporarily occupied territories and cooperate with state authorities on the basis of partnership.”

Key words: non-governmental human rights organizations, Autonomous Republic of Crimea, de-occupation, occupation, reintegration, civil society, institutions of civil society, human rights, protection of individual rights, protection of victims, armed aggression, territorial integrity.

Постановка проблеми. Російська збройна агресія проти України триває вже майже 10 років. Наприкінці лютого 2014 року російські загарбники почали окупацію Автономної Республіки Крим та Севастополя і поширили на їх території військово-політичні, соціальні, економічні порядки. Безперервна військова окупація призводить до серйозних змін, в т.ч. до занепаду людських прав. Перед державою давно стоїть завдання звільнити окупований Крим та повернути його до України.

Однак, деокупація та реінтеграція Криму містить ряд проблем, з якими необхідно розібратись, включно з проблемами правового характеру. На допомогу державі в цьому питанні приходять неурядові правозахисні організації (надалі – правозахисні НУО). На жаль, вчені не звертають великої уваги щодо впливу правозахисних НУО на процес деокупації та реінтеграції Криму. Втім, зважаючи на суспільний запит щодо відновлення територіальної цілісності України і дії владних структур, які націлені на звільнення Криму від російських загарбників, слід розглянути внесок, який здійснюють правозахисні НУО у звільнення Кримського півострова.

Дослідження діяльності правозахисних організацій як інститутів громадянського суспільства здійснювали такі вчені, як: Г.В. Берченко [1], І.О.Грицай [2], І.Т.Темех [3], О.Б.Карпінська [4], Т.М.Слінько [5] та інші. Водночас наша мета – присвятити основну увагу впливу правозахисних неурядових організацій на процеси деокупації та реінтеграції Криму. Тому **метою статті** є з’ясування впливу правозахисних неурядових організацій на процеси деокупації та реінтеграції Криму.

Методи дослідження. У роботі використано переважно кабінетний метод («дослідження за письмовим столом»), що передбачає проведення аналізу літератури, звітів і використання інтернет-ресурсів, а також аналізу конкретних ситуацій, а також загальні філософські методи дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна у 2021 році в офіційному документі широко звернула увагу на діяльність правозахисних НУО в питаннях звільнення Криму. Так, у стратегії деокупації та реінтеграції АРК та міста Севастополя містяться такі положення, які стосуються недержавних організацій:

- 1) залучення міжнародних НУО для проведення об’єктивного розслідування всіх фактів зникнення громадян України на території Криму;
- 2) широке залучення та всебічне сприяння правозахисним НУО щодо захисту прав і свобод людини на території Криму;
- 3) застосування усіх можливих механізмів у сфері охорони навколишнього природного середовища за допомогою неурядових організацій для захисту, аналізу й контролю за станом навколишнього природного середовища;
- 4) протидія поширенню дезінформації;

5) запобігання порушенням та захист прав корінних народів і національних меншин на території АРК;

6) ефективний моніторинг і документування порушень Російською Федерацією норм міжнародного права та притягнення її до міжнародно-правової відповідальності [7].

Як бачимо, держава наголошує на тому, що без неурядових правозахисних організацій їй самотійно буде важко боротись з наслідками збройної агресії (через масовість порушень прав людини, їх кількість тощо). Тому, співпраця з правозахисними НУО визначається як успішний крок для деокупації та реінтеграції Криму. Недержавні організації в такому випадку постають в образі повноцінного партнера держави, який допоможе відновити територіальну цілісність України.

Зважаючи на те, що обсяг роботи досить обмежений, вплив правозахисних НУО на процес деокупації та реінтеграції Криму можна зобразити через ряд основних форм діяльності організацій, а саме:

- міжнародну адвокацію;
- моніторинг ситуації з правами людини в Криму (в т. ч. щодо дітей, корінних народів та національних меншин);
- документування злочинів вчинених воєнними злочинцями на території АРК;
- підтримку та захист постраждалих від репресій.

Міжнародна адвокація теми Криму полягає у діяльності правозахисних НУО на міжнародних майданчиках для привернення уваги спільноти до ситуації в Криму і заручення підтримкою міжнародних партнерів для пошуку шляхів з повернення Криму.

Нею досить активно користуються правозахисні НУО. Однією із таких є організація Альменда. У червні 2023 року представники Альменди проводили адвокаційну роботу у Сполучених Штатах Америки з країнами-членами ООН, представництвом ЄС при ООН, американськими конгресменами тощо. Робота полягала у тому, щоб донести до партнерів неприпустимість вирішення збройного конфлікту за допомогою територіальних компромісів (як результат реагування на просування різноманітних мирних планів, які час від часу анонсують держави світу); підвищити обізнаність партнерів про ситуацію з правами людини в Криму, з метою вплинути на їх позицію під час голосування за резолюції по АРК; донести до партнерів важливість постійної підтримки питання про Крим і притягнення воєнних злочинців до відповідальності за скоєні злочини [15].

Існують цілком реальні приклади, коли міжнародна адвокація давала свої плоди. Наприклад, у 2020 році Генеральна Асамблея ООН проголосувала за резолюцію «Ситуація з правами людини в Автономній Республіці Крим та місті Севастополь, Україна». В ній було включено інформацію, що надана організацією «Кримська правозахисна група» і враховано позиції експертів цієї організації. У резолюції зазначалось, що в пенітенціарних установах Криму існували неадекватні умови утримання осіб, що полягало у переповненості камер, неналежному медичному обслуговуванні; блокування доступу кримчан до української освіти; масове застосування репресій щодо правозахисників та затримання за звинуваченням в тероризмі, екстремізмі шпигунстві тощо, від чого ООН просило Росію відмовитись та забезпечити права людини [12].

Як бачимо, міжнародна адвокація до якої вдаються правозахисні НУО полягає в постійній співпраці з міжнародними партнерами, донесення до них реального стану справ в окупованому Криму, висвітлення проблем, що там існують. Все це необхідно не лише для поінформованості партнерів про ситуацію в АРК, а ще й для впливу на їх рішення, які беззаперечно повинні стосуватись вимог до Росії звільнити окуповані території, відновити права людини та ін.

Моніторинг ситуації з правами людини в Криму – інший вид основної діяльності правозахисних НУО. Це необхідно не лише для фіксації порушень, які здійснює Російська Федерація на систематичній основі, а ще й для того, щоб працювати з жертвами таких порушень, притягнення до відповідальності винних осіб і використання інформації на міжнародних платформах.

Як впливає із Доповіді правозахисних організацій ситуація з правами людини за роки окупації стала критичною. Перелік порушень Російською Федерацією дуже значний, до якого слід відносити депортацію осіб з Криму, висилку українських в'язнів у віддалені регіони Росії, насильницькі арешти, утиски мусульманської релігійної громади, Православної Церкви України, фактична ліквідація свободи слова та думки тощо [10, с. 91].

На жаль, форми та епізоди порушень прав людини в Криму налічують надзвичайно велику кількість, навіть незначна частина з яких не може бути описана нами у рамках цього дослідження. Нещодавно комітет захисту журналістів повідомив про те, що у Сімферополі 27 липня були затримані журналісти Лютфіє Зудієва та Куламет Ібраїмов за незаконну участь в акції протесту.

Як повідомляє організація, ці журналісти одні з тих, хто намагався пролити світло на тривожну ситуацію з правами людини в Криму. Їхні звіти становлять значний суспільний інтерес, однак для окупаційної влади вони є загрозою. Саме тому вони підпали під репресивну машину окупаційної влади Криму [16].

Таким чином, представники правозахисних організацій (незалежно від професій) наражаються на серйозну небезпеку під час моніторингу прав людини в Криму, адже окупаційна влада не бажає поширення інформації про реальний стан прав людини в АРК. Втім, навіть загроза репресій не перешкоджає збору інформації про права людини.

Під час моніторингу окрема увага правозахисних організацій присвячується дітям та представникам корінних народів. Дітей окупаційна влада повністю відрізала їх від української мови, культури та доступу до українського контенту. Мало того, діти долучаються до мілітаризованих формувань на кшталт «Юнацької армії» та ін. Позакласна діяльність дітей також контролюється окупаційною владою, просувається російська пропаганда, а за умови відсутності альтернативних джерел інформації діти не можуть зберегти власну ідентичність та не мають змоги захиститись від російської індоктринації [11, с. 66].

Росія здійснює переслідування кримських татар. За даними організації «Кримський ресурсний центр» за I квартал 2023 року було здійснено 69 затримань осіб, 49 з них відносно кримських татар. Подібна статистика стосується й обшуків, арештів, допитів і порушення права на справедливий суд. Причини переслідувань були різні – від викладення відео зі спаленням російського прапора до носіння одягу із символікою полку «Азов». Правозахисною організацією було зафіксовано також порушення права кримських татар на здоров'я. У місцях несвободи ігнорувались звернення в'язнів та їх адвокатів щодо погіршення стану здоров'я, не надавалась належна медична допомога. Це стало причиною гибелі Джеміля Гарафова та Костянтина Гірінга [9, с. 31].

Вищезазначене доводить, що існує чимала кількість систематичних порушень прав людини, які постійно відстежуються силами правозахисних НУО попри те, що вони самі ризикують стати жертвами окупаційної влади в Криму. Однак здійснення моніторингу необхідне для того, щоб інформувати українське та світове суспільство про епізоди порушень прав людини в АРК та формувати міжнародну реакцію на подібні прояви свавілля.

З початку окупації Криму у 2014 році правозахисними НУО здійснюється документування злочинів вчинених війсьними злочинцями на території АРК. Це необхідна діяльність, мета якої направлена на фіксацію воєнних злочинів та злочинів проти людяності у Криму і притягнення в майбутньому злочинців до відповідальності.

Основні злочини проти людяності вчинялись саме відносно кримських татар, що не може залишатись поза увагою міжнародної спільноти та українського суспільства. Це викрадення осіб, їх катування, політичні переслідування, проведення несанкціонованих обшуків, застосування дискримінаційних практик. Всі ці відомості, які отримані правозахисними НУО ретельно документуються та направляються до національних та міжнародних установ, зокрема до Міжнародного кримінального суду [14].

Громадський рух «Жовта стрічка» у 2023 році запустила чат-бот «Очі», який мав би допомогти правозахисним НУО фіксувати та документувати воєнні злочини, що вчиняє Російська Федерація на тимчасово окупованих територіях, зокрема у Криму [8].

Тобто, збір даних про вчинені Росією на території АРК воєнні злочини та злочини проти людяності відбувається правозахисними НУО різноманітними шляхами. Таким чином, організації допомагають фіксувати вчинені злочини та збирати докази, які стануть основою для проголошення обвинувальних вироків відносно злочинців у справах по Криму.

Підтримка та захист постраждалих від репресій є останньою основною діяльністю, що вчиняється правозахисними НУО. Така діяльність дуже важлива для реінтеграції Криму, адже показує, що попри довгий час окупації, суспільство не покинуло своїх громадян, навпаки бажає допомогти. Показовою в цьому контексті є діяльність організації КримSOS. На 2022-2024 роки організація реалізує проєкт «Захист прав людини та посилення медіа охоплення Криму».

В рамках проєкту правозахисна НУО моніторить соціальні мережі на предмет наявності правових потреб цивільних осіб, надає безкоштовні правові консультації та вторинну правову допомогу кримчанам та ВПО з Криму. Задля фіксації фактів злочинів відносно осіб, організація здійснює співпрацю з органами влади у кримінальному процесі, супроводжує людей під час візитів до органів влади та суду тощо [13].

Як бачимо, вплив правозахисних неурядових організацій в питаннях деокупації та реінтеграції Криму переоцінити важко. Вони здійснюють небезпечну діяльність, за яку теж піддаються на території АРК переслідуванню та катуванню. Однак саме завдяки цим організаціям можливо здійснювати фіксацію злочинів для притягнення до відповідальності воєнних злочинців у майбутньому, інформувати світ щодо прав людини в Криму та надавати допомогу кримчанам.

Разом з тим, хочемо звернути увагу на певну проблему, що пов'язана із прогалиною в законодавстві щодо ролі правозахисних НУО в питаннях деокупації та реінтеграції Криму. В Україні існує Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». Стаття 5 цього Закону визначає особливості захисту прав і свобод громадян на тимчасово окупованій території України. В ній увага присвячена зобов'язанням України у цій сфері, основним напрямом чого є здійснення захисту та компетенції правозахисних державних органів [5].

Однак у цій статті ніяк не окреслено діяльності правозахисних НУО. Зважаючи на те, що Президент України та Рада національної безпеки та оборони у згаданій нами стратегії 2021 року фактично визначила роль НУО як партнера державі в питаннях Криму, варто було б це передбачити й на рівні Закону.

На нашу думку, ст. 5 вищезазначеного Закону можна доповнити таким пунктом: «Правозахисні недержавні організації здійснюють постійний моніторинг дотримання прав людини, надають інформацію у сфері захисту прав людини, здійснюють підтримку та надають захист постраждалим від злочинів на тимчасово окупованих територіях особам. Організації мають право документувати злочини проти людяності та воєнні злочини, що вчинені на тимчасово окупованих територіях й співпрацюють з органами державної влади на основі партнерства».

Вищезазначене положення дозволило б офіційно закріпити положення правозахисних НУО в питаннях захисту прав людини й підкріпити законодавчо їх статус як партнера держави. Це б додатково визначало значний вплив організацій, який вони чинять задля майбутнього притягнення злочинців до відповідальності за скоєні злочини, адже фіксують та документують їх; надають різноманітну підтримку жертвам злочинів тощо.

Висновки. Таким чином, правозахисні неурядові організації здійснюють вирішальний вплив на рівні з державою Україна в питаннях захисту прав людини, деокупації та подальшої реінтеграції тимчасово окупованого Криму. Вони здійснюють міжнародну адвокацію, документування воєнних злочинів і злочинів проти людяності, моніторинг прав людини в Криму і підтримку та захист постраждалим від репресій.

Однак наразі нормативне регулювання впливу правозахисних НУО не вирішене, у зв'язку з чим ми пропонуємо доповнити ст. 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» наступним пунктом: «Правозахисні недержавні організації здійснюють постійний моніторинг дотримання прав людини, надають інформацію у сфері захисту прав людини, здійснюють підтримку та надають захист постраждалим від злочинів на тимчасово окупованих територіях особам. Організації мають право документувати злочини проти людяності та воєнні злочини, що вчинені на тимчасово окупованих територіях й співпрацюють з органами державної влади на основі партнерства».

Список використаних джерел:

1. Берченко Г.В. Громадянське суспільство в Україні: конституційні аспекти. Харків: Юрайт, 2014. 208 с.
2. Грицай І.О. Адміністративно-правове регулювання діяльності неурядових правозахисних організацій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2012. 266 с.
3. Темех І.Т. Конституційно-правовий статус правозахисних громадських організацій: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2010. 20 с.
4. Карпінська О.Б. Конституційно-правовий статус суб'єктів правозахисної діяльності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Ужгород, 2015. 237 с.
5. Слінько Т.М., Кушніренко О.Г. Конституційно-правовий статус об'єднань громадян в Україні : навч. посібник. Харків: Арсіс, 1998. 176 с.
6. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII : станом на 3 серп. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>.

7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя»: Указ Президента України від 24.03.2021 р. № 117/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117/2021#Text>.
8. Активісти «Жовтої стрічки» запустили чат-бот «Очі» для збору злочинів росіян на ТОТ. ZMINA. URL: <https://zmina.info/news/aktyvisty-zhovtoyi-strichky-zapustyly-chat-bot-ochidlya-zboru-zlochyniv-rosiyan-na-tot>.
9. Аналіз порушень прав людини в окупованому Криму за I квартал 2023 року. Київ: Кримськотат. Ресурс. Центр, 2023. 84 с.
10. Виноградова О. Ситуація з правами людини в Криму за 7 років окупації: аналіт. доп. Київ: Дім прав людини Крим, Крим. правозахисна група, Регіон. центр прав людини, Центр громад. просвіти «Альменда», Центр прав людини ZMINA, 2021. 92 с.
11. Воробйова А., Суляліна М. «Кримський сценарій»: як Російська Федерація знищує українську ідентичність дітей на окупованих територіях: аналіт. звіт. Київ: Центр громад. просвіти «Альменда», 2023. 72 с.
12. До ухваленої Генасамблеєю ООН резолюції залучили рекомендації Кримської правозахисної групи. *Кримська правозахисна група*. URL: <https://crimeahrg.org/uk/do-uhvalenoї-genasambleeyu-oon-rezolyucziї-zaluchili-rekomendacziї-krimskoї-pravozahisnoї-grupi>.
13. Захист прав людини та посилення медіа охоплення у Криму. *КримSOS – громадська організація*. URL: <https://krymsos.com/zahyst-prav-lyudyny-ta-posylennya-media-ohoplennya-u-krymu>.
14. Злочини проти людяності: до МКС направлені чергові докази злочинів Росії проти кримських татар. *Кримська правозахисна група*. URL: <https://crimeahrg.org/uk/zlochyni-proti-lyudy-anosti-do-mks-napravleni-chergovi-dokazi-zlochyniv-rosii-proti-krimskih-tatar>.
15. Міжнародна адвокати́я – зустрічі в ООН та Вашингтоні. *Альменда*. URL: <https://almenда.org/mizhnarodna-advokaciya-zustrichi-v-oon-ta-vashingtoni>.
16. Russian authorities in Crimea detain 2 journalists; Kulamet Ibrahimov remains in custody. *Committee to Protect Journalists*. URL: <https://cpj.org/2023/07/russian-authorities-in-crimea-detain-2-journalists-kulamet-ibrahimov-remains-in-custody>.